

Щербій Н. О.,
аспірант

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ГРАМАТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ВИРАЗУ *SIĘ*
В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ В ПОРІВНЯННІ
З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (ПОСТФІКС -СЯ)

Анотація. У статті охарактеризовано статус виразу *się* / постфікса *-ся/-сь* у мовознавстві. Наведено різні підходи до його розуміння. Описано й порівняно граматичну сполучуваність польського займенника *się* з українським постфіксом *-ся/-сь*. Проаналізовано вживання виразу *się* і постфіксу *-ся/-сь* у сучасних українських і польських художніх текстах.

Ключові слова: зворотний займенник, функціональна морфема, рефлексив, реципрок, пасив.

Постановка проблеми. Однією з дискусійних проблем опису сучасних польської та української мов з функціонально-семантичного і граматичного погляду є кваліфікація виразу *się* / *-ся/-сь*. Немає однозначного погляду і серед мовознавців.

Предметом зацікавлення в цій статті буде польський займенник *się* і український постфікс *-ся/-сь* – рефлексивні форманти (показники), які, крім зворотності, виражають різноманітні значення.

Мета статті – описати й порівняти граматичну сполучуваність польського займенника *się* з українським постфіксом *-ся/-сь* як наступників праслов'янського зворотного займенника. Незважаючи на спільне походження, у польській і українській мові вираз *się* / постфікс *-ся/-сь* мають характерні особливості вживання й сполучуваності, які стають перешкодою на шляху до оволодіння іноземною мовою. Актуальність статті полягає на визначенні таких особливостей.

Виклад основного матеріалу. Граматична (синтаксична) сполучуваність – це здатність виразів поєднуватися з різними лексичними одиницями. Вона охоплює правила сполучуваності виразів з огляду на їхні синтаксичні властивості [8].

У словниковій практиці, згідно з твердженням З. Салоні, як правило, елемент *się* трактують як несамостійну дієслівну морфему [15, с. 25]. В словнику польської мови ПАН дієслова із займенником *się* опрацьовані як окремі підстатті. К. Вільчевська [20, с. 19], авторка ґрунтовної монографії про зворотні дієслова, вважає *się* словотвірною морфемою. Проте, на думку А. Вежбицької [19, с. 450], доцільніше його трактувати як частку, як це робить Е. Генюшене [3, с. 225]. У сучасній польщизні ненаголошений клітик *się* традиційно називають зворотним займенником [17: 100]. А. Кіклевіч, підсумовуючи праці попередників з вказаної теми, приходять до висновку, що вживання *się* у зворотних, взаємних, безособових та пасивних конструкціях дає підставу кваліфікувати його як функціональний вираз, а не як займенник [11, с. 20]. У певних випадках можна вагатися, чи *się* є зворотним займенником або ді-

єслівною морфемою. Для перевірки варто застосувати метод трансформації: якщо ненаголошене *się* без зміни значення можна замінити на наголошене *siebie*, то це зворотний займенник; в іншому разі це – дієслівна морфема (наприклад: *ucieszyć się*, бо не можемо сказати *ucieszyć siebie*).

В парадигмі відмінювання займенника *się* немає називного відмінка, тому форми, які належать до неї, умовно називають лексемами [15, с. 27]. Функція цього займенника – поєднувати підмет з іншими членами речення, маркованими за допомогою форми *się*. Тому цей займенник не може виступати в позиції підмета. Родовий та знахідний відмінки мають по дві форми, з яких *się* є скороченою гасловою, енклітичним варіантом і у зв'язку з цим, на думку Г. Міша та його попередників, підлягає певним правилам порядку слів у реченні [12, с. 102–103].

Український колишній зворотний займенник *ся* зливається з дієсловом, тому, на відміну від польського займенника *się*, вільну позицію в реченні займати не може. У постпозиції займенник *się* повинен стояти безпосередньо після дієслова: «**Znało się** wszystkie zakamarki swoich ciał, słyszało wszystkie westchnienia, przewidywało wszystkie reakcje i **uwierzyło się** już dawno we wszystkie wynania» (J. L. Wiśniewski).

Більша свобода руху відкривається в препозиції. Порівняймо: «Wygląda jakby spał, jakby go nagle przy drodze w czasie spaceru ogarnęła nieprzeparata potrzeba snu – tu, teraz, natychmiast – i nie można jej było **się oprzeć**. – Wygląda jakby spał, jakby go nagle przy drodze w czasie spaceru ogarnęła nieprzeparata potrzeba snu – tu, teraz, natychmiast – i nie można **się** jej było **oprzeć**» (O. Tokarczuk).

Обмеження виникає в ініціальній і фінальній позиції. На початку речення *się* не вживається, виняток становлять злексикалізовані сполучення типу *się robi, się wie*. Фінальну позицію *się* [16, с. 685–686] варто уникати, пересуваючи клітик до середини речення. Порівняймо: «Gdy wracamy do obozu, gwiazdy poczynają błędną, niebo staje się coraz bardziej przezroczyste, podnosi się nad nami, noc **przejaśnia się**» (Cz. Miłosz) – у реченні допущена помилка, потрібно застосувати правило трансформації і записати так: «Gdy wracamy do obozu, gwiazdy poczynają błędną, niebo staje się coraz bardziej przezroczyste, podnosi się nad nami, noc **się przejaśnia**» (Cz. Miłosz) – «Eugeniuszu, jeżeli zaszadasz z nami do gry, to powinieneś wiedzieć, jak **się zachować**» (S. Mrożek) – речення з правильно вжитим клітиком.

Однак у сучасній науковій літературі та пресі з'явилася тенденція до знерухомлення займенника *się* при дієслові. Ця тенденція піддалася критиці зі сторони мовознавців, які підтримують усталені норми, де ця частка характе-

ризується свободою переміщення в реченні: «*Podpisałem umowę na 14 miesięcy i wcale nie miałem zamiaru z niej zrezygnować, ale mój stan zdrowia pogorszył się*» (*Gazeta Wyborcza*).

Привертає увагу морфологічне явище гаплогогії, яке полягає в редукції повторюваного фонетичного елементу *się*, причому уцілілий елемент *się* отримує функції й зредукованого [9, с. 86]: «*Wychylił się i oparł łokciami na barze, aby zwrócić uwagę barmana, który rzekomo przychodzi w to miejsce bardzo często*» (*J. L. Wiśniewski*).

Теперішні дієслова з постфіксом *-ся/-сь* утворилися з колишніх перехідних. У давньоруській мові перехідні дієслова керували зворотним займенником *ся* у формі знахідного відмінка. Цей займенник виконував у реченні функцію самостійного члена і відповідав на питання *кого?, що?*, наприклад, *мию ся, купаю ся*. Але пізніше у всіх східнослов'янських мовах займенник *ся* втратив значення самостійного члена речення і перетворився на частку, яка згодом злилася з дієсловом і функціонально корелює з суфіксами, проте формально її вирізняє те, що вона приєднується не до основи, як інші суфікси, а до флексій [7, с. 45–201]: *купаюся, миюся*: «*Ішов уздовж вулички, брук – тільки в нікчемних залишках, інколи розливалася на дорозі брунатна калюжа, скраю галасливо хлюпалася горобці: сонце впало на плесо, і калюжа раптом заграла й запромінилася гострими голубими спалахами*» (*П. Загребельний*).

В українській мові після голосного звука частка *-ся* стала скорочуватися у *-сь* (*змагатись, купаюсь, привітались*): «*...Я подумав – от якби й у нас не говорили, а пересистувались*» (*Л. Костенко*).

Постфікс *-ся* після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень 1 особи однини, множини й 2 особи множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду майбутнього часу може змінюватися на *-сь* в усному мовленні та художньому стилі: *узя́ться, узя́всь, узяла́сь, узяло́сь, узяли́сь; візьму́сь, візьмемо́сь, візьмете́сь; бра́тимусь, бра́тимемо́сь, бра́тимете́сь*: «*А вже після цього так заснете, що хай він кричить, хоч лусне, не проснете́сь!*» (*О. Коломієць*).

У формі однини чоловічого роду минулого часу це явище виявляє себе тільки після приголосного *в*, який в українській мові належить до сонорних і в позиції після голосного перед іншим наступним приголосним вимовляється як *ў*: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь, але стерігся, обні́кся*: «*Тоді дядько Володимир тетерів, корякуватився, задихався від обурення або довгий час видобував із себе «е-е-е» і захищавсь од напасника піднятою карлючкою казівного пальця*» (*М. Стельмах*).

У польській розмовній мові в залежній від дієслова позиції на позначення дії, яка розповсюджується і на самого її виконавця, замість *się* може бути вжита форма *se*: *Sam se będą koszule prasował* [10].

Процес аглютинації зворотного займенника *-ся* розпочався ще в давньоруській мові, але не знайшов ще свого повного завершення в південно-західних говорах, в яких й дотепер поширене вживання частки *ся* відокремлено від дієслова: *я ся мию, я ся не бою* [5, с. 353]: «*– Як ся маєте, кумо? – поспитав Самець, начебто жартома поспитав, а лице як було замерзлим, то так на ньому нічого й не здригнулося*» (*Є. Гуцало*).

Польські форми відрізняються від відповідних українських тим, що зворотні дієслова не злилися тут з дієсловом, проте вони також не мають граматичної незалежності і становлять значеннєво й формально нероз'єднану цілісність з дієсловом: «*Nie trzeba było czekać, aż pojawią się ludzie, którzy będą wieścić zderzenie cywilizacji*» (*R. Kapuściński*).

Приєднання афікса *-ся* до більшості перехідних дієслів позбавляє їх перехідності, здатності утворювати пасивні дієприкметники, але не обмежує здатності сполучатися з іншими відмінками: *базувати* (що?, на чому?) – *базуватися* (на чому?), *бити* (що?, чим?) – *битися* (чим?) / *біć* (кого?, co?, czym? на komu?, na czemu?), *біć się* (czym?, z kim?, (za) kogo?, co?), *afiszować* (кого?, co?), *afiszować się* (kim?, czym?).

У польській та українській мовах зворотний формант *się / -ся/-сь* може сполучатися з:

1. Дієсловами. Залежно від способу сполучуваності рефлексивного показника *się / ся/сь* з дієсловами виділяють 3 категорії дієслів:

а. Займенникові дієслова, які вживаються тільки з *się/ся*, – так звані *reflexiva tantum* (inherentna refleksywność). Частка *się* утворює з дієсловом нероздільну цілісність, тобто становить складник дієслівної лексеми, тому є словотвірною морфемою. Деякі з них успадкували цю форму з праслов'янської епохи або незворотний відповідник зник: *bać się, błąkać się, czaić się, lękać się, modlić się, opiekować się, napatrzeć się, najeść się, rozkrzyżać się, śmiać się, starać się, kłaniać się, kwapić się, litować się, ocknać się, pozbyć się / боя́тися, смі́ятися, пи́шатися, намага́тися, спі́знитися, розкрича́тися, опікува́тися, стара́тися, сподіва́тися, тиня́тися, кая́тися, позбу́тися*: «*I starszynek niespodziewanie zaczyna śmiać się długo, serdecznie i z satysfakcją*» (*Z. Herbert*) – «*Staral się pomóc mnie i sobie*» (*M. Białoszewski*). «*I nastane час, коли отакі простаки, як ми з вами, запишаються: ми царі усьому, що на землі*» (*В. Дрозд*) –

«*Хтось засміявся якось недоречно,*

Мартин Пушкар бровою ворухнув:

– *Вчинили ви, сказати б, нестатечно*» (*Л. Костенко*).

б. Дієслова з емпатичним *się*, в яких присутність чи відсутність *się / ся* не впливає на лексичне значення, тобто *się* є словотвірною морфемою: *dotykać się – dotykać, blyszyć się – blyszyć, pytać się – pytać, chichotać się – chichotać / радіти – радуватися, засумувати – засмутиватися, холодіти – холодитися, мочитися – мокнути*:

«*Nie mogę wiecznie myśleć tylko o tym ani pytać bez przerwy,*

co będzie, co będzie» (*W. Szymborska*) –

czemu się urwałem czemu mnie nie było

czemu jak strażak biegłem nieprzytomnie

stale w drodze jak Kolumb który szukał pieprzu

nim wróciłem był Jezus

pytał się o mnie» (*J. Twardowski*).

«*I в повітрі, і в воді, і на землі бачитиме він життя й радитиме йому*» (*В. Шевчук*) – «*То Мартин радувався, але це йому не врем'я було до людської подобі повернутися*» (*В. Дрозд*).

До цієї групи можна віднести дієслова з *się / -ся/-сь*, в яких рефлексивний показник виконує функцію підсилювання в розмовній мові: *Zapytać się kogoś. Trzeba słuchać*

się rodziców. Zostać się w domu. / Хотіла запитатися. Треба слухатися родичів.

с. Дієслова, в яких чергується вживання форм з *się* і без *się*, що є причиною значеннєвої модифікації, зокрема:

– власне-зворотної (рефлексивної), що означає конкретну дію, яка розповсюджується на діючу особу (чи якусь іншу живу істоту), що є прямим об'єктом власної дії. Рефлексивний показник своїм значенням дорівнює займенникові себе у формі знахідного відмінка без прийменника. До цього розряду належить обмежена кількість дієслів: (*myć – myć się, chwalić – chwalić się / mumi – mumi się, odziami – odziami się*): «*Cenił wartości dotykowe, ekspresję form, ruch i chwalił mistrzów, u których dostrzegał nową koncepcję bryły*» (Z. Herbert) – «*Pokazuje mi swoje rysunki albo przyschodzą pochwalić się msiem* (M. Gretkowska)». / «...Якщо нас схоплять, тортуруватимуть, нам не звикати, якщо ж посягнуть на вибраних читачів, ми одірвемо скелі разом з ланцюгами од землі і кинемо в море, щоб змити осквернення чесним потоком» (Є. Пашковський) – «*Дід приходить додому, взяв мило, і давай митися, ну він був одет в труси і майку, це літом було*» (Л. Подеревлянський);

– взаємно-зворотної (реципрокальної), що означає взаємну дію, виконувану кількома особами, коли кожна з них є не тільки виконавцем дії, а й одночасно об'єктом дії іншої особи. Дієслова з таким значенням керують залежним іменником у формі орудного відмінка [1, с. 335–336]: *znać – znać się, przeprosić – przeprosić się, całować się / цілувати – цілуватися, сварzyć – сварzyć się, torżyci – torżyci się*: «*Każdy uczestnik prezydium bierze swoje dziecko na ręce i całuje w usta*» (T. Konwicki) – «*Młody chłopiec i dziewczyna całują się, idą dalej*» (T. Różewicz). / «*Подякувати всім, хто тут зібрався, за сумлінну працю, трохи посварити для порядку?*» (Ю. Мушкетик) – «*Будете сумлінні, діти, то сваритись не будемо, дружний у нас з вами складеться колектив...*» (О. Гончар);

– безоб'єктно-зворотної (активно-безоб'єктної), дієслова якої виражають властивість або характеристику діючого предмета поза його відношенням до об'єкта: *kąsać – kąsać się, drapać – drapać się / кусати – кусатися, дряпати – дряпатися* [2, с. 242–246]: «*Bobik ma chody i dobrze czuje wiatr... Bierze go pan? – Nie tam pieniędzy... a on nie gryzie?*» (T. Różewicz). / «*Казав, що ваша коняка і стара, як Ветхий закон, і кусається, і хвицається, а швидко поїхати на ній – нічого й думати*» (М. Стельмах);

– пасивної (зворотно-пасивної), дієслова означають дію, що називає різні пасивні сприйняття діючою особою, назва якої в пасивних конструкціях виконує функцію непрямого додатка у формі давального відмінка: *budować – budować się, odbywać – odbywać się, zrobić – zrobić się / будувати – будуватися, створити – створитися, діставати – діставатися*: «*Однак вирішальна акція таки відбулася*» (Л. Костенко) / «*To wyjątkowo dobre miejsce. W świetnym punkcie. Szczególnie gdy odbywają się w Monachium jakies targi*» (J. L. Wiśniewski);

– безособової, дієслова із *się* / -ся/сь вживаються з формою давального відмінка на позначення особи: *wydaje się / здається* (їому): «*Powietrze jest pełne szczegółów, nawet cisza jest dźwiękiem: im bardziej zwraca się na nią uwagę, tym bardziej wydaje się skomplikowana, złożona z wibracji, które dotykają się i znoszą wzajemnie*» (О. Tokarczuk). / «*Дружина моя зривається і часом його лупцює, а потім плаче,*

я їх обох жалію, я мужчина, я не повинен зриватись, але іноді мені здається, що колись я вийду з дому через вікно, і більше мене ніхто ніде не побачить» (Л. Костенко).

Дієслова із *się* / -ся/сь можуть уживатися на позначення невизначеної або узагальненої особи: *jeździ się, pisze się, chodzi się, je się, śpi się / їмися, лежатися, спатися, говоритися, ходитися* [6, с. 513–516]: «*Wiadomo przecież, że w towarzystwie pije się lepiej, chętniej, więcej*» (S. Mrózek). / «*Жити, як живеться, але урвати від життя якомога ласіший шмат*» (П. Загребельний).

2. Дієприслівниками, які є незмінною дієслівною формою, що виражає додаткову і пояснює основну дію, виражену дієсловом. У них об'єднуються ознаки дієслова та прислівника. У польській мові *imiesłów przysłówkowy współczesny* має закінчення *-ąc* і є схожим за будовою на *imiesłów przymiotnikowy czynny* на *-ący*, проте, на відміну від нього, є незмінним, як і прислівник. *Imiesłów przysłówkowy uprzedni* має закінчення *-wszy* після приголосного і *-wszy* після голосного. В українській мові дієприслівники доконаного виду творяться від основи минулого часу, їхнім формальним показником є суфікс *-вши* (*-вши*), а недоконаного – від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-чи*. При утворенні дієприслівників від зворотних дієслів у польській та українській мові зберігається рефлексивний формант. В українській мові вживається варіант *-сь* (постфікс *-ся* трапляється у віршованих текстах): «*Biegną z tym chlebem w naszą stronę i w stronę dziennikarzy szwedzkich, którzy przyjechali szukać materiałów o getcie, biegną w stronę Inger, szwedzkiej dziennikarki, która patrzy na ekran zdziwionymi niebieskimi oczami, starając się zrozumieć, dlaczego tyłu ludzi biegnie do wagonu – i rozlegają się strzały*» (H. Krall). «*Natomiast młodzież, wychowana w czasie wojny w zasadach ślepej wierności, przyzwyczały się do awanturniczego życia w podziemiu, teraz była zupełnie zagubiona*» (Cz. Miłosz). / «... А він, маленький недоросток, по-дорослому цілує всіх тобі дорослу дівчину: **отямившиць**, обертав голову, підступав до затратованого вікна, тріщав верболозом за стінами, і озеро рябіло...» (О. Ульяненко). «*А я, тримаючись за клямку, виграю дверима і посміхаюсь*» (Г. Тютюнник).

3. Дієприкметниками. У польській мові зворотний формант зберігається тільки при *imiesłowach przymiotnikowych czynnych niedokonanych* (lub *zwrotnych*). В українській мові творення дієприкметників з втратою афікса *-ся* виявляється історично закономірним. В українській мові, як і в давньоруській, цей займенник не був таким невіддільним від дієслівних форм, як це стало в російській, аналогічно з якою й були утворені українській активні дієприкметники. Ще тепер у діалектах української мови *-ся* легко відділяється від дієслова. Ця давня закономірність знайшла свій вияв у словотворі дієприкметників. Афікс *-ся* (з походження – зворотний займенник) мотивувальних дієслів при творенні дієприкметників у різних слов'янських мовах або зберігається, або втрачається [4, с. 51–52]. Активні дієприкметники теперішнього часу в українській мові вживаються дуже обмежено. Порівняймо: «*...Idąc wciąż z opuszczonymi oczami wypełniała płaski cień ruchem dłoni podnoszących się do ust, a ciszę cienia wypełniała gardłowym okrzykiem wznoszącym się tryumfalnie wśród szmaragdowej doliny nasycanej pierwszymi cieniami nocy...*» (J. Andrzejewski). «*Prawdopodobnie jednak*

to by mi nie wystarczyło: na spekulacje umysłowe patrzył z pogardliwym uśmiechem, bo widział w obozie filozofów **bijących się** o ochłapy na śmietniku» (Cz. Miłosz). / «Теоретичні здобутки, як це часто трапляється, отримали можливість матеріалізувати процес привселюдно і непомічено – відчуження вирвало нас одне від одного, як око від ока, навіки позбавлені світла й жертвовності, необхідних, аби любити і визволяти улюблених, – дозволило поводитися один одного під живою **колючий** дріт, що від польських сіл розпросторюється до альпійських пасовищ отавами для троянських динозаврів» (Є. Пашковський). «Дивилася незмишно на оте чудо, оте народження з туману, таємничий і **хвилюючий** акт – здобула раптом особливу силу бачити: велике, розумне і шляхетне обличчя постало перед нею» (В. Шевчук).

Imiesłów przymiotnikowy bierny niedokonany i dokonany слідом за українською та чеською мовами також втрачає цей формант: «Z ciemności wyłonił się Kolka Nachałow z **podbitym** okiem» (Т. Kopwicki). «Była postawna, przystojna blondyna o **bujnych, na bok zaczesanych** włosach» (R. Kapuściński). / «По телебаченню показують **розбитий** чорний «Mercedes» (Л. Костенко). «Як завжди, акуратно й елегантно **зачесана**, у строгому сірому костюмі й білій блузочці» (Ю. Мушкетик).

4. Віддієслівними іменниками (rzeczowniki odsłowne, odsłownik, gerundium, rzeczowniki zwrotne) на -nie, -cie. Зазвичай їх можна замінити інфінітивом. При утворенні таких іменників від дієслів з *się* зворотний формант не втрачається: *banie się, mycie się, wyobrażanie sobie*. Ця риса польської мови простежується з другої половини XVIII ст., раніше в текстах рідко зустрічається вживання віддієслівних іменників з *się* [13, с. 101]. У сучасних граматиках відомості про таку особливість польської мови зустрічаються не часто. Такі форми мають регулярну парадигму відмінювання, проте в реченні виконують синтаксичну функцію дієслова. Зворотні іменники виступають тільки на польському ґрунті, інколи на чеському. Причиною цього, як стверджує Н. Safarewiczowa [14, с. 332], є те, що в польській та чеській мові, на відміну від української та російської, зворотний займенник не злився з дієсловом, а вільно функціонує в реченні, хоча для нього характерне явище десемантизації як займенника: «*Zmuszają do **obejrzenia się**, nawet do podążenia się za kobietą, które ich używa*» (J.L. Wiśniewski). «*Więc – ale ten złoty kolor musiał w czymś być – światło tej niepogody z **dobijaniem się** (i jednak z przebitką) słońca na tramwajach czerwonych, jak to w Warszawie*» (M. Białoszewski). «*Nie jest to przypadkowe, melancholijne **włoczenie się** czerni, ale precyzyjny ruch linii przecinający kąt prosty*» (Z. Herbert). «*Albo **upicie się**, najmocniejsze, ale już w tym samym momencie zaczyna się trzęźwienie*» (O. Tokarczuk). / «*Сьогодні одинадцятий день нашого **протистояння***» (Л. Костенко). «*Входила сюди пиятика в стінах замку й поза ним, в закладах вишуканих і досить низького гатунку, знайомства й зустрічі з представницями протилежної статі, **зазнайомлення** й **милування** творами мистецтва в обсягу, сприйнятливим для натур такого різновиду: бодай короткочасне **злиття** з природою, де не останню роль відігравали іноді й досить далекі прогулянки пішки, мандрівки машинами*» (П. Загребельний).

Найвиразніші тенденції до еліпсису *się* помітні при зворотних дієсловах, які означають дії, пов'язані з особи-

стю гігієною [13, с. 104]: *myć się, ubierać się, czesać się*: «*Gdyby zliczyć te wszystkie głupie czynności, okazałoby się, że spędziłam rok i trzy miesiące tylko na zapinaniu guzików, pół roku na **czesaniu** włosów, dziewięć miesięcy na **myciu** zębów, cztery miesiące na samym **czyszczeniu** okularów chusteczką*» (O. Tokarczuk).

У польській мові при зворотних віддієслівних іменниках *się* може опускатися в разі явища гаплогії та секундарних абстракційних підметових значеннях на кшталт: *przywitanie się, pożegnanie się, pojednanie się*: «*Ileż w to **staranie** włożonej latami pracy, ile znoju i mordegi tysięcy i tysięcy ludzi*» (R. Kapuściński).

5. Предикативними формами на -no, -to / -no, to. За походженням їх пов'язують із короткими дієприкметниками середнього роду з колишнім закінченням -o, які опинилися поза парадигматичними зв'язками з формами чоловічого та жіночого роду, а також з відмінковими формами однини і множини. Безособові, предикативні форми на -no, -to / -no, to не вказують на особу, утворюються від пасивних дієприкметників, хоч мають активне значення. Виконують функції присудка, хоча не допускають існування підмета. Мають минуле значення. Польські перфектні форми на -no, -to, мотивовані без обмежень всіма рефлексивами, у тому числі реципроками і reflexiva tantum, зберігають формант *się* [18, с. 58], на відміну від української мови, яка його втрачає: *trouszczono się, odżywiano się, bawiono się, zamykano się*. Порівняймо: «*Czy wiesz, ile trzeba było odwagi, żeby zatańczyć tango? Czy wiesz, że tylko nieliczne kobiety były upadłe? Że **zachwycono się** malarstwem naturalistycznym?*» (S. Mrozek). «*A przecież wiedziałem, że nawet w porządnym szpitalach **posługiwano się** używanymi, ledwie przepierzonymi w letniej wodzie bandażami*» (Т. Kopwicki). / «*Я вже збагнув, що хоч як там воно шириться, але мене, видно, не зачіпає, до мене чомусь не сягає і не сягне, і винен у цьому, безперечно, я сам, тому й **викликано мене і поставлено перед очі** цьому грізному чоловікові» (П. Загребельний). «*Тоді й було **винесено** на веранду стіл і замовлено в палітурні кілька обшитих шкірою зошитів*» (В. Шевчук).*

Висновки. Отже, граматична сполучуваність рефлексивних показників *się* / -ся/ -сь двох споріднених мов – польської та української – має низку подібностей і відмінностей. У певних випадках можна вагатися, чи *się* є зворотним займенником чи дієслівною морфемою. Для перевірки варто застосувати метод трансформації: якщо ненаголошене *się* без зміни значення можна замінити на наголошене *siebie*, то це зворотний займенник; в іншому разі це – дієслівна морфема. Частка *się* з дієсловами, які вживаються тільки з *się*, так звані reflexiva tantum (inherentna refleksywność), утворює нероздільну цілісність, тобто становить складник дієслівної лексики, тому є словотвірною морфемою. У дієсловах з емпатичним *się*, в яких присутність чи відсутність *się* / -ся/ -сь не впливає на лексичне значення, *się* є словотвірною морфемою. У власне зворотних конструкціях рефлексивний показник своїм значенням дорівнює займенникові себе у формі знахідного відмінка без прийменника. Вживання *się* у взаємних, безособових та пасивних конструкціях дає підставу кваліфікувати його як функціональний вираз. Польська мова зберігає вираз *się* при дієприкметниках, предикативних формах на -no, -to та віддієслівних іменниках, які

утворюються від зворотних дієслів, натомість українська мова втрачає цей рефлексивний показник. Причиною цього може бути десимантизація колишнього зворотного займенника *ся*, який злився з дієсловом. Польському зворотному займеннику теж характерне явище десимантизації, проте це становить вже іншу мовознавчу проблему.

Література:

1. Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / І.К. Білодід. – Київ : Наукова думка, 1969. – С. 335–336.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська. – Київ : Пульсари, 2004. – С. 242–246.
3. Генюшене Э.Ш. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов : [учеб. пособие] / Э.Ш. Генюшене. – Вильнюс : Мин-во высш. и сред. спец. образования Лит. ССР, 1983. – 225 с.
4. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк. – Київ : Наукова думка, 1982. – С. 3–65.
5. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – Київ : Радянська школа, 1965. – 353 с.
6. Кононенко І.В. Українська та польська мови: контрастивне дослідження / І.В. Кононенко. – Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – С. 513–516.
7. Українська мова. Енциклопедія. / за ред. В.М. Русанівського та ін. – К.: «Укр.енцикл.», 2000. – С. 45–201.
8. Buttler D. Typy łączliwości leksykalnej wyrazów / D. Buttler // *Dydaktyka nauki o języku. Wybórprac* / red. J. Podracki. – Warszawa, 1987.
9. Derwojedowa M. Porządek linearny składników zdania elementarnego w języku polskim / M. Derwojedowa. – Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 2000. – S. 83–92.
10. Inny słownik języka polskiego / red. M. Bańko. – T. 1–2. – Warszawa: PWN, 2000.
11. Kiklewicz A. Się: zaimek czy wyraz funkcyjny? / A. Kiklewicz // „LingVaria”. – 2012. – VII. – S. 9–21.
12. Misz H. Szyk się w dzisiejszej polszczyźnie pisanej / H. Misz // „Język Polski”. – 1966. – S. 102–110.
13. Puzynina J. Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słotwórstwo, semantyka, składnia) / J. Puzynina. – Warszawa : PWN, 1969. – S. 101–107.
14. Safarewiczowa H. Rzeczowniki „zwrotne” w języku polskim / H. Safarewiczowa // „Język Polski”. – 1954. – XXXIV. – S. 332–348.
15. Saloni Z. W sprawie się / Z. Saloni // „Język Polski”. – 1975. – LV. – S. 25–34.
16. Słownik poprawnej polszczyzny / red. W. Doroszewski. – Warszawa : PWN, 1974. – S. 685–686.
17. Szober S. Gramatyka języka polskiego / S. Szober. – Warszawa : PWN, 1966. – S. 99–105.
18. Wiczorek D. Ukrainiskij pierfekt na -no, -tona fonie polskiego pierfiekta / D. Wiczorek. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 58–59.
19. Wierzbicka A. Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin : Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – S. 448–459.
20. Wilczewska K., Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie / K. Wilczewska. – Toruń : PWN, 1966. – 171s.

Щербий Н. О. Грамматическая сочетаемость польского слова *się* в сравнении с украинским постфиксом *ся/-сь*

Аннотация. В статье охарактеризован статус выражения *się* постфикса *ся/-сь* в языкознании. Приведены различные подходы к его пониманию. Описана и сравнена грамматическая сочетаемость польского местоимения *się* с украинским постфиксом *ся/-сь*. Проанализировано употребление выражения *się* и постфикса *ся/-сь* в современных украинских и польских художественных текстах.

Ключевые слова: возвратное местоимение, функциональная морфема, рефлексив, реципрок, пассив.

Shcherbii N. The grammatical combinability of the Polish word *się* in compared with Ukrainian postfix *-ся/-сь*

Summary. The article investigates the status of the word *się* 'self' // postfix *-ся/-сь* in the linguistics. The paper is devoted to the different approaches to identify this notice. The grammatical combinability of the Polish word *się* and Ukrainian postfix *-ся/-сь* were compared. The results of this comparison with examples from the modern Ukrainian and Polish literature are presented in the article.

Key words: reflexive pronoun, function word, reflexive, inherently reflexive reciprocal, passive.